

(ojkonimy urbonimy, patrocinia). Ten sam materiał poddany analizie etymologicznej pokazuje jego różnorakie umotywowania kulturowo-cywilizacyjne lub – jak w wypadku niektórych nazw geograficznych – naturalne. Dla całego tego nazewnictwa możliwy jest kontekst literacki, kiedy współtworzy ono w istotnym stopniu tkankę utworu, pełniąc w nim różnorakie funkcje wynikające z jego zadań.

Może być dany materiał onomastyczny ujmowany w różnych perspektywach czasowych: diachronicznej, sięgającej niekiedy najodleglejszych praindoeuropejskich czasów, oraz synchronicznej w odniesieniu do określonego wycinka czasu historycznego lub współczesnego – traktowany systemowo (w zbiorach nazw) lub jednostkowo (z przywoływaniem porównawczego tła).

Odbite w omawianych tu pracach różnorakie aspekty badawcze wpisują się mniej lub bardziej w nurty dotychczasowych analiz onomastycznych, ale także wchodzą na pola badań mniej eksploatowane (patrocinia, imiona zakonne), a w zakresie analiz stylistycznoonomastycznych odkrywają nowe perspektywy badawcze.

Przedstawione z zastosowaniem odpowiedniej metodologii prace, które pokazują różnorakie aspekty semantyczne i funkcjonalne onimu, usprawiedliwiają tytuł zbioru *Nazwy mówią*, bo rzeczywiście zaprezentowane tu różnorakie miana znaczą wielorako, nie tracąc podstawowej funkcji oznaczania desygnatu. Ta zbiorowa książka, stanowiąc w jakiejś mierze odbicie współczesnej ogólnopolskiej myśli onomastycznej, wystawia dobre świadectwo bydgoskiemu środowisku lingwistycznemu – inicjatorowi tomu i w dominującym stopniu jego współautorom.

Władysław Makarski
Katedra Języka Polskiego KUL

Maria Wojtak, *Gatunki prasowe*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2004, ss. 329.

Książka Marii Wojtak *Gatunki prasowe* wpisuje się w tradycję myśli genologicznej. Jest oryginalną, autorską propozycją opisu gatunków prasowych, częściowo zaprezentowaną już wcześniej w wielu publikacjach dotyczących nie tylko gatunków dziennikarskich (s. 325-326). Pracę swoją Autorka adresuje zarówno do filologów, jak i do adeptów dziennikarstwa. Wybór adresata ma swoje konsekwencje w ograniczeniu stosowania terminologii tekstologicznej, która mogłaby sprawiać trudności osobom bez przygotowania filologicznego. Poza tym przedmiot opisu – gatunki dziennikarskie – wymaga stosowania terminologii prasoznawczej (dotyczy to szczególnie opisu struktury poszczególnych wzorców).

Książka składa się z następujących części: *Wstępu*, dwóch rozdziałów teoretycznych: *Perspektywa badawcza i teoretyczne zaplecze analiz*, *Informacja, publicystyka i formy pośrednie*, rozdziałów analizujących poszczególne gatunki prasowe, z których każdy oprócz tytułu ma również podtytuł nawiązujący do głównej funkcji gatunków prasowych – informowania, np. *Wzmianka. Minimalna informacja prasowa* (jedynie rozdział dotyczący sylwetki prasowej ma tytułowane oddzielnie podrozdziały, np. *Sylwetka w kształcie biogramu*), *Zakończenia*, *Bibliografii* i *Objaśnienia skrótów*.

W pracy scharakteryzowane zostały następujące gatunki prasowe dziennikarskie: *wzmianka*, *notatka*, *wiadomość*, *zapowiedź*, *sylwetka*, *komentarz*, *felieton*, *wywiad* i *reportaż*. Pominięto jedynie *artykuł*, ponieważ według przyjętych przez Autorkę kryteriów opisu sygnały gatunkowe tego gatunku oraz *wiadomości* są analogiczne, a różnice między obydwoma gatunkami zbyt drobne, by poświęcać osobny rozdział *artykułowi* (por. s. 37 oraz przypis 66 na s. 303). Nie zostały omówione gatunki sytuujące się na granicy między publicystyką a literaturą i piśmiennictwem naukowym, tj. *esej* i *recenzja*, choć *sylwetka* czy *felieton* też mają charakter pograniczny.

Podstawę materiałową książki stanowią teksty z prasy codziennej (ogólnopolskiej i regionalnej) oraz czasopism (tygodniki) (s. 329). Można zauważyć też zróżnicowanie tematyczne prasy, mianowicie: prasa zajmująca się tematyką polityczną, gospodarczą i społeczną („Gazeta Wyborcza”, „Rzeczpospolita”, „Newsweek” itd.), czasopisma fachowe – hobbystyczne („Auto Świat”, „bikeBoard”, „Góry”), poradniki przeznaczone głównie dla kobiet („Przyjaciółka”, „Tina”, „Pani Domu”) oraz tzw. prasa brukowa, podająca częstokroć sensacyjne czy niezwykle wiadomości, plotki na temat sławnych osób („Super Express”). Zróżnicowanie materiału pozwala na porównanie funkcjonowania danego gatunku w różnego typu prasie, np. wzorzec dominujący *wzmianki* w prasie specjalistycznej (fachowej) różni się od funkcjonującego w innych odmianach w aspekcie stylistycznym, tj. pojawiają się w nim formy potoczne z rejestru ekspresywnego i formy środowiskowe (s. 51-53).

Autorka podaje jedynie orientacyjnie, jaki jest zakres czasowy tekstów będących podstawą pracy (przełom XX i XXI wieku). Dla pokazania wariantywności wzorca felietonu dobrane zostały teksty wcześniejsze (s. 7). Szkoda, że nie podano liczby tekstów stanowiących podstawę materiałową pracy: zarówno ogólnej ich liczby, jak i reprezentacji poszczególnych gatunków. Dla wielu początkujących filologów byłaby to cenna wskazówka w ich pracy badawczej.

Opis poszczególnych gatunków został poprzedzony dwoma rozdziałami teoretycznymi. W pierwszym z nich *Perspektywa badawcza i teoretyczne zaplecze analiz* (s. 11-28) Autorka przedstawia krótko historię rozważań genologicznych, ze szczególnym uwzględnieniem autorów mających wpływ na przedstawioną w *Gatunkach prasowych* teorię. Wymienia m.in. S. Skwarczyńską, M. Bachtina, S. Sawickiego. Autorka odwołuje się też do nowszych badań, w których gatunek traktuje się jako

wzorzec organizacji tekstu (np. A. Furdal, J. Bartmiński, S. Gajda, A. Wilkoń), z tym że – jak zaznacza – nie ma pełnej zgody, jak stosować to pojęcie oraz jakie są składniki tego wzorca. Zbliżenie genologii, tekstologii i pragmatyki sprawia, że rozwiązania stosowane w tych dziedzinach można z powodzeniem odnieść do nauki o gatunkach, np. badania nad segmentacją tekstu, ustalaniem jego granic, spójnością, rolą czynników metatekstowych, intencjonalnością wypowiedzi, rolą nadawcy i odbiorcy. Ustalenia wypracowane w wyżej wymienionych dyscyplinach nauki z powodzeniem wykorzystano w pracy *Gatunki prasowe*.

Teoria, którą M. Wojtak przedstawia w pierwszym rozdziale, jest spójna i klarowna. Z powodzeniem da się zastosować w praktyce, co pokazują następne rozdziały dotyczące analizy poszczególnych gatunków. Podstawowe pojęcia to: *gatunek* rozumiany jako twór abstrakcyjny, który może być zrealizowany w konkretnych wypowiedziach, oraz zbiór konwencji, które stosują członkowie określonej wspólnoty komunikacyjnej we wzajemnych interakcjach; *wzorzec gatunkowy*, czyli zbiór reguł dookreślających najważniejsze poziomy organizacji gatunkowego schematu, relacje między nimi i sposoby ich funkcjonowania. Do *komponentów wzorca* zalicza się aspekty: strukturalny, pragmatyczny, poznawczy i stylistyczny. Niektóre z tych komponentów mogą się stać *sygnałami gatunkowymi*, czyli cechami, które pozwalają na wstępną identyfikację wzorca. Wzorzec może mieć następujące warianty: *kanoniczny* – decydujący o tożsamości gatunku, *alternacyjny* – powstały w wyniku przekształceń składników wzorca kanonicznego, oraz *adaptacyjny* – nawiązujący do obcych schematów gatunkowych.

Najważniejszym komponentem wzorca jest *struktura* opisywana za pomocą terminów z zakresu tekstologii, np. *rama tekstowa*, *struktura globalna*, *metatekst*, oraz z zakresu prasoznawstwa, np. *lid*, *korpus*, *nagłówek*, *nadtytuł*, *podtytuł*. Oba rodzaje terminologii w pracy Marii Wojtak funkcjonują harmonijnie. Co więcej, zastosowanie terminologii dziennikarskiej pozwala na porównanie opisu danego gatunku z tymi, które są zamieszczane w opracowaniach prasoznawczych.

Analizie podlega również *aspekt pragmatyczny gatunku*, czyli główny cel komunikacyjny na mocy konwencji przypisany danemu gatunkowi, czasem też cele poboczne, rodzaj illokucji powiązanej ze strukturą, a także składniki sytuacji komunikacyjnej, np. charakter komunikacji, relacje między uczestnikami interakcji itp.

Ostatnim komponentem wzorca jest styl danego gatunku. Na pojęcie *stylu gatunku* składają się nie tylko cechy odróżniające dany gatunek od innych gatunków (wyróżniki gatunkowe), ale także cechy opisujące dany gatunek, lecz wspólne dla wielu gatunków. Oba typy cech tworzą *wyznaczniki gatunkowe* albo *stylistyczne*. *Styl gatunkowy* natomiast tworzy jedynie część wyznaczników gatunkowych, w większości są to cechy dyferencjalne, wyróżniki gatunku.

W gatunkach prasowych swoboda doboru poszczególnych środków stylistycznych zależy od określonego gatunku. Im większa możliwość wyboru, tym większa

skala paradoksów. To ostatnie pojęcie dotyczy całego gatunku wypowiedzi we wszystkich jego aspektach: strukturalnym, pragmatycznym i stylistycznym. Oznacza szereg biegunowo ułożonych przeciwieństw charakterystycznych dla danego gatunku wypowiedzi. W praktyce nie zawsze są to cechy skrajnie przeciwstawne, mogą zajmować różne pozycje na skali. Łączą się z wariantami wzorca: we wzorcu kanonicznym skala paradoksów jest niewielka w odróżnieniu od wzorców alternacyjnych i adaptacyjnych.

W drugim rozdziale teoretycznym *Informacja, publicystyka i formy pośrednie* (s. 29-38) podany jest zakres użycia terminów *informacja* i *publicystyka* oraz ich ekwiwalenty terminologiczne. Mają one charakter nadrzędny w stosunku do gatunków dziennikarskich. Autorka pracy nie neguje tradycyjnego podziału na gatunki informacyjne i publicystyczne, jednak uzupełnia go o *gatunki mieszane (poruszone)*, czyli te, które wykazują cechy zarówno informacji, jak i publicystyki, oraz *gatunki pograniczne*, usytuowane między gatunkami dziennikarskimi a innymi typami piśmiennictwa. Ponieważ wzorzec gatunkowy ma zróżnicowany charakter, np. o ile wersja kanoniczna ma charakter informacyjny, o tyle wzorce alternacyjne mogą wykazywać cechy publicystyki, określanie go jako informacyjny czy publicystyczny wydaje się uproszczeniem. Propozycja Wojtak, w której gatunek ma pozycję nadrzędną, pozwala na zaobserwowanie procesu tworzenia się określonych odmian gatunkowych i tym samym przenikania cech typowych dla publicystyki do gatunków informacyjnych (np. we *wzmiance*, *notatce*, *wiadomości* czy najbardziej ciężającej w stronę publicystyki *zapowiedzi*), zaś z drugiej strony w wielu gatunkach typowo publicystycznych da się zauważyć cechy informacyjne, np. w niektórych odmianach *komentarza* rozszerzających informacje dane wcześniej w wiadomościach.

Z powyższymi ustaleniami Autorki wiąże się sposób tytułowania rozdziałów poświęconych różnym gatunkom dziennikarskim. Tworzą one kontinuum, a podstawową ich funkcją jest informowanie. W gatunkach typowo informacyjnych zwraca się uwagę na wielkość informacji, w podtytułach funkcjonują następujące jej określenia: minimalna (*wzmianka*), poszerzona (*notatka prasowa*), pełna (*wiadomość prasowa*), natomiast w gatunkach typowo publicystycznych chodzi o jej charakter, np. zinterpretowana (*komentarz prasowy*), zakamuflowana (*felieton*) (s. 314).

Poszczególne gatunki dziennikarskie zostały scharakteryzowane według pewnego porządku, który postaram się tu przedstawić. Wszelkie odstępstwa od niego motywowane są określonym charakterem gatunku, np. brakiem wzorca kanonicznego, jak to ma miejsce w wypadku *sylwetki prasowej*.

Początek rozdziału stanowi cytowana za literaturą prasoznawczą (czasem też językoznawczą lub teoretycznoliteracką) definicja gatunku. Następnie na podstawie kontekstu życiowego gatunku, czyli sposobu jego funkcjonowania, są ustalane i opisywane odmiany gatunkowe (autonomiczne bądź występujące w seriach, z dominantą

informacyjną lub publicystyczną), jeśli dany gatunek ma odmiany. Wreszcie charakteryzowany jest kanoniczny wzorzec gatunku lub wariantu gatunkowego (większość gatunków go posiada), zaś w dalszej kolejności alternacyjny wariant lub warianty wzorca, na końcu wariant adaptacyjny (jeśli taki istnieje dla danego gatunku). Tam, gdzie to wydaje się niezbędne, analizowane są realizacje indywidualne, które trudno jednoznacznie zaklasyfikować. Przykładem mogą być oryginalne redakcje *wzmianki* i *notatki*. *Wzmianka* może bowiem funkcjonować jako przedmiot stylizacji parodystycznej lub może być narzędziem parodii i satyry (s. 53-55), zaś *notatka* to tylko narzędzie satyry, a nie jej obiekt (s. 75-76). Na uwagę zasługuje też analiza felietonów Joanny Szczepkowskiej, na podstawie których pokazane są różnorakie gry konwencją. Wśród rodzajów tych zmian mamy przede wszystkim zastosowanie konceptu, który może dotyczyć struktury, świata przedstawionego czy stylu *felietonu* (s. 218-236). Tak więc realizacje indywidualne pokazują, jak trwały jest wzorzec kanoniczny poszczególnych gatunków. Najbardziej szablonowy we *wzmiance*, która może się stać nie tylko narzędziem, ale i obiektem parodii, najbardziej elastyczny jest wzorzec *felietonu*.

Poszczególne odmiany wzorca charakteryzowane są według następującego porządku. Najpierw analizowana jest struktura, ponieważ najczęściej to za pomocą wyróżników strukturalnych można dokonać wstępnej klasyfikacji gatunku. Zwłaszcza elementy inicjalne i finalne odgrywają decydującą rolę w przyporządkowaniu danego tekstu określonemu gatunkowi lub odmianie gatunkowej. Szczególne miejsce wśród analizowanych elementów struktury zajmuje tytuł, który w ostatnich latach, jak zauważa M. Wojtak, podlega wielu przekształceniom, funkcjonuje jako składnik gier komunikacyjnych: gry tytułu z czytelnikiem (gry formą graficzną, foniczną, gramatyczną i in., czyli przekształcenia alternacyjne) oraz gry tytułu z tekstem (najczęściej przekształcenia adaptacyjne). Autorka podaje na przykładzie *wiadomości*, w jaki sposób zmienia się funkcja tytułu: coraz rzadziej ma po prostu informować, raczej przyciągać uwagę czytelnika prasy, nawet jeśli dotyczy wiadomości gospodarczych. Zauważa też interesujący fakt, że przekształcenia takie nie są charakterystyczne tylko dla prasy lokalnej, ale również dla gazet ogólnopolskich, np. „Gazety Wyborczej” (s. 81).

Jako drugi rozpatrywany jest składnik pragmatyczny, z którym wiąże się obraz świata przedstawionego w danym gatunku. Wobec tego nie rozdziela się tych dwu aspektów w analizach kolejnych gatunków. Zazwyczaj stabilizacja aspektu pragmatycznego i poznawczego zależy od stopnia stabilizacji struktury. Jednak, jak to zostało pokazane na przykładzie *wywiadu*, aspekt pragmatyczny może wpływać na zwiększenie skali paradoksów. W *wywiadzie* mamy bowiem do czynienia z podwójnym układem komunikacyjnym (wypowiedzi DO KOGOŚ przeznaczony DLA KOGOŚ) (s. 244-248 i 266-267). W *sylwetce prasowej* aspekt pragmatyczny stanowi wyróżnik gatunku (s. 121).

Trzecią z analizowanych cech jest styl danego gatunku. Cechy stylu często podane są w postaci paradoksów gatunku, np. tzw. nieszablonowa szablonowość, która przejawia się w napięciu między uwarunkowaną strukturalnie schematycznością struktury globalnej a możliwością odejścia od schematu w poszczególnych składnikach struktury, np. w *reportażu* (s. 296), wiąże się także z niską frekwencją wypowiedzi będących realizacją wzorca kanonicznego, np. w gatunkach informacyjnych, również, jak podkreśla Autorka, dotyczy różnic w sposobie redagowania różnych stron gazety (np. tematyka poważna w formie nieschematycznej) (s. 311-312). Innym ważnym zjawiskiem ze sfery stylu może być szablonowa nieszablonowość, czyli takie przeobrażenia czy to alternacyjne, czy adaptacyjne składników struktury, które przez swoją powtarzalność tworzą następny szablon. Przykładem może być, po pierwsze: tworzenie wzorców alternacyjnych w gatunkach informacyjnych poprzez przytaczanie cudzych wypowiedzi lub wprowadzanie form wartościujących, po drugie: nawiązywanie do tych samych gatunków przy tworzeniu wzorców adaptacyjnych (w *komentarzu* zakres nawiązań ogranicza się do adaptacji niektórych typów *wywiadu* lub form pokrewnych) (s. 312-313). Styl gatunków prasowych jest więc zjawiskiem niejednorodnym i możliwym do opisania dla poszczególnych wariantów wzorca między innymi za pomocą skali paradoksów.

Na poparcie każdej z cech składników wzorca gatunkowego w pracy podane są liczne przykłady, które mają jeszcze ten walor, że pobudzają uwagę czytelnika albo pozwalają na chwilę odprężenia, rozbawienia, jak choćby wzmianka z „Dziennika Wschodniego” (5 II 2001) zatytułowana: *104-letniej staruszce wyrosły nowe zęby* (s. 46).

W końcowej części każdego z rozdziałów znajduje się podsumowanie, w którym podejmuje się następujące zagadnienia: jakie zmiany nastąpiły w obrębie danego wzorca gatunkowego, czy wzorzec ma charakter normatywny (skodyfikowany), uzualny czy mieszany, jakie są relacje pomiędzy poszczególnymi rodzajami wzorca. Ostatnim elementem analizy jest próba nakreślenia pola gatunkowego, czyli układu, który tworzą poszczególne warianty wzorca gatunkowego dla poszczególnych gatunków. Zastosowanie koncepcji pól językowych, a konkretniej pojęciowych do przedstawienia pola gatunkowego wydaje się uzasadnione, z tym że ma wady: o ile pola gatunków z dominującym wzorcem kanonicznym i określonych relacjach między wariantami wzorca dają się łatwo wyodrębnić, o tyle pole gatunku, który nie ma wzorca kanonicznego lub relacje między wzorcami są trudne do uchwycenia również będzie nieostre i puste w swojej części centralnej (np. pole *sylwetki prasowej*, s. 164). Pole może mieć charakter koncentryczny (np. pole *wzmianki*, s. 55), kiedy centrum pola zajmuje wzorzec kanoniczny, a wzorce alternacyjne mieszczą się blisko centrum, lub dekoncentryczny (np. pole *zapowiedzi*, s. 119), kiedy dwa wzorce mają ten sam status – z jednej strony odmiana autonomiczna, z drugiej zaś adaptacyjna.

Nieco inny status ma w pracy *sylwetka prasowa*. Widoczne jest to już w spisie treści uwzględniającym różne odmiany gatunkowe *sylwetki*: sylwetka-wspomnienie, sylwetka-anons, sylwetka w formie notatki prasowej itd. Autorka pracy widzi w *sylwetce* genologiczną osobliwość, która występuje w wielu równorzędnych formach, odmianach nawiązujących strukturalnie do innych gatunków (co widoczne jest w formułowaniu tytułów podrozdziałów przytoczonych wyżej), dlatego nazywa *sylwetkę* gatunkiem pasożytniczym. Nie posiada ona wzorca kanonicznego, tylko adaptacyjne. Zakres adaptacji innych gatunków przez twórców *sylwetki* może być bardzo bogaty: od gatunków prasowych po biograficzne. Dominantą tego gatunku nie jest więc struktura, tylko jego aspekt pragmatyczny i poznawczy: przedstawienie i pochwalenie określonego człowieka, sporządzenie jego charakterystyki z określonego punktu widzenia, który zakłada twórca *sylwetki*.

Autorka przedstawia jedynie zarys pola gatunkowego *sylwetki*, w którym umieszcza strefy bliższe gatunkom dziennikarskim lub od nich oddalone. *Sylwetka* ma bowiem charakter kolekcji gatunków. Mimo osobliwości *sylwetki* porządek omawiania poszczególnych jej cech został zachowany.

W *Zakończeniu* pracy Wojtak podejmuje problem wielowymiarowych relacji między gatunkami. Pokazuje ich uporządkowanie stratyfikacyjne oraz relacje pokrewieństwa, związki derywacyjne i partytywne. Tutaj opisane zostały również relacje w obrębie pola gatunkowego, odniesienia syntagmatyczne, relacje wzorca gatunkowego do tekstu oraz styl gatunków prasowych.

Jeśli idzie o porządek stratyfikacyjny, Autorka pracy, w odróżnieniu od innych badaczy, zamiast tradycyjnego podziału na gatunki informacyjne i publicystyczne na piętrze rodzajowym wyróżnia gatunki dziennikarskie prasowe, radiowe i telewizyjne. Dopiero w obrębie rodzaju prasowego wyróżnia odmianę informacyjną, odmiany poruszone i mieszane, odmianę publicystyczną i pograniczną. Przy czym do odmian poruszonych i mieszanych zalicza np. wzmiankę z dominantą publicystyczną. Informacyjna lub publicystyczna może być odmiana rodzajowa, ale także odmiana gatunkowa, która powstała na skutek procesów adaptacyjnych i alternacyjnych.

Różnego typu relacje między gatunkami prasowymi zostały już opisane przez Autorkę wcześniej przy analizach konkretnych gatunków, w *Zakończeniu* są jedynie zebrane i uporządkowane, podobnie zresztą jak relacje między gatunkiem a jego realizacją tekstową oraz pozostałe zagadnienia.

Istotny wydaje się wniosek ogólny, że obecnie mamy do czynienia z osłabieniem dominant opozycyjnych między gatunkami (np. opozycji między publicystyką a informacją). Dlatego stają się one formami bardziej otwartymi i można je opisywać jako pewne kontinuum.

Na koniec warto jeszcze zwrócić uwagę na *Bibliografię* zawierającą 334 pozycje. Wśród nich nie tylko opracowania językoznawcze, ale również teoretycznoliterackie i prasoznawcze.

Książka Marii Wojtak ma charakter interdyscyplinarny, jednak należy podkreślić spójność teorii przedstawionej w omawianej książce. Rezygnacja z niektórych terminów tekstologicznych i zastosowanie do opisu struktury gatunków określeń prasoznawczych nie pozbawia pracy jednolitości, przydaje jej jedynie oryginalności. Na najwyższe uznanie zasługuje sposób uporządkowania treści pracy. Chodzi nie tylko o układ poszczególnych rozdziałów, ale też plan ogólny pracy (widoczny m.in. w dodaniu podtytułów poszczególnym rozdziałom dotyczącym analizy gatunków).

Temat, który podjęła Autorka, jest bardzo aktualny, ponieważ w ostatniej dekadzie XX i na początku XXI wieku obserwujemy zmiany w zakresie komunikowania masowego. Dynamicznie rozwijają się nowe media elektroniczne, zmienia się radio i telewizja. Aby nie zostać w tyle, również prasa musi się zmieniać zgodnie z wymogami rynku medialnego. Część takich zmian na przykładzie gatunków prasowych analizuje w swojej pracy M. Wojtak.

Natalia Sosnowska
Katedra Języka Polskiego KUL